

Mevlida Đuvić**Originalni naučni članak**

Filozofski fakultet, Tuzla

Proza Vere Obrenović-Delibašić (narativ revolucije: rodna mjesta ženske emancipacije?)

U radu se polazi od proznog opusa relativno neistražene književnice Vere Obrenović-Delibašić (1906) koja je sudjelovala u bosanskohercegovačkom književnom životu između dva svjetska rata, pišući većinom poeziju i pripovijetke, da bi nakon rata objavljivala romane tematski usmjerene na narodni ustanak i antifašističku borbu (*Kroz Ničiju zemlju* 1948. i 1950., *Višnja iz Ničije zemlje* 1971), kao i pripovijetke (*Zora nad mahalama* 1955). Upravo ta proza i narativ revolucije primarni je interes ovog rada, uz nastojanje da se priča o narodnooslobodilačkoj borbi istraži u fokusu pitanja o emancipirajućim potencijalima priče i njome reprezentirane (r)evolucije. U radu se propituje simbolički diskurs realnosti jednog vremena, jedne ideologije, kulture, društva ili povijesti. Postavlja se pitanje pokreće li ta proza, pripovijedajući revoluciju, ujedno i moguće scenarije emancipacije pojedinca od patrilinarnu zajednicu koja u antifašističkom nastojanju revolucionira i svoje načine života, i ako to čini, kakve modele slobode, istine ili pravde nudi kad je u pitanju status žene u tom svijetu. Ima li uopšte takvog zastupanja u ovoj prozi? Drugim riječima: kako se u prozi Vere Obrenović-Delibašić reprezentiraju modeli roda, doma, domovine, slobode kada uz te formule smisla stoji ime žene?

Ključne riječi: revolucija, emancipacija, rod, dom, identitet

Književno stvaranje Vere Obrenović-Delibašić (Livno, 1906) moglo bi se sagledati u dva perioda, od kojih je prvi intenzivnije obilježen poetskim stvaranjem (*Pesme* 1930), dok drugi zahvata postratnu stvarnost socijalističke izgradnje i određen je proznim stvaranjem (*Kroz Ničiju zemlju* 1948, *Zora nad mahalama* 1955, *Od Kolijevke do Sutjeske* 1961, *Višnja iz Ničije*

zemlje 1971). Danas se o književnici Veri Obrenović-Delibašić malo zna¹. Podaci o njenom književnom radu vezuju se, uglavnom, za međuratni period i sudjelovanje u aktivnostima Grupe sarajevskih književnika (1928), unutar koje se Delibašić afirmirala kao pjesnikinja i u ondašnjoj javnosti ostala poznata, uglavnom, kao učesnica Grupinih kulturnih akcija, književnih večeri i izdanja. No kako je tadašnja društvena scena, uzdrmana nestabilnim političkim i socijalno-ekonomskim prilikama, vidno usmjeravala i kulturni život u prostor rasprava i polemika, sve je vodilo zasnivanju dominantnih platformi, programa, grupa i struja. U prvoj Jugoslaviji, dakle, kako dobro primjećuje Vahtel (Andrew Baruch Wachtel) „etnokulturni ideal Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca bio je muški i južnoslovenski.“² Način na koji Hasan Kikić, književnik i angažirani intelektualac, piše o poeziji Vere Obrenović-Delibašić, istakavši da je „ženstvena, nesocijalna, bez viših pretenzija i kvaliteta“³, potvrđuje da ženski poetski senzibilitet nije mogao glasno odjeknuti u kontekstu međuratne kulture, zabavljene pitanjima Roda i Nacije. No, pitanje koje se pokreće jeste, zašto je ova autorica ostala skoro nepoznata i u periodu nakon Drugog svjetskog rata, a napisala je romane koji kontekste antifašističke borbe i socijalističke izgradnje obogaćuju narativom o ženi i ženskom iskustvu u tom revolucionarnom prostoru? Uzme li se, pri tome, u obzir da praksa emancipacije i revolucionarnog organiziranja žena (AFŽ) nije bila strana ondašnjem društvu, zanemarivanje književnog opusa koji afirmira istovjetne kontekste je simptomatično. Kada se, usaglaise ove činjenice iz života i djelovanja književnice začuđuje to što je ostala „po strani“ relevantnih sistematizacija književne povijesti i kritičkih valorizacija socrealističke proze, a među prvim je autoricama koje pišu o ženi u antifašističkoj borbi? Nametnulo se također i pitanje: osigurava li kontekst narodnooslobodilačkog rata i antifašističke borbe reprezentativnu priču o emancipaciji žene, i ukoliko osigurava, u kojim dimenzijama je ona posebno ženska, a u kojim je generalizirana kontekstom društvene emancipacije?

Godine objavljivanja prvog romana Vere Obrenović-Delibašić (*Kroz ničiju zemlju*, 1948) i zbirke pripovjedaka (*Zore nad mahalama*, 1955) uokviruju poseban period u životu

¹ Važno je napomenuti da je u posljednje vrijeme Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH u saradnji sa TPO Fondacijom učinio važan korak u prekidanju marginalizacije lika književnice Vere Obrenović-Delibašić organizujući 8. marta 2015. petodnevnu izložbu „Ničija zemlja Vera Obrenović Delibašić (Re)konstrukcija nepostojećeg kanona bosanskohercegovačke književnosti“, posvećenu autorici.

² Endru Baruh Wahtel, *Stvaranje nacije, razaranje nacije* (Beograd: Stubovi kulture, 2001), str.88.

³ Hasan Kikić u Muhsin Rizvić, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata* (Sarajevo: Svjetlost, 1980), str. 410.

ondašnje Jugoslavije: prva označava početak krize izazvane Rezolucijom Informbiroa, a druga vrijeme kada je ta kriza završena i Jugoslavija krenula putem samoupravnog socijalizma. Dok je roman obuhvatio godine revolucionarnih previranja i antifašističke borbe, pripovijetke su vezane za vrijeme poslijeratne rekonstrukcije koja se prvotno odvijala u znaku političkih protuslovlja i turbulenci (1948), a potom krenula u smjerovima decentralizacije i socijalističke demokratizacije. Nameće se pitanje da li je period samoupravne izgradnje koji slijedi iza mračnih godina informbiroovskih čistki i Golog otoka ostavio traga na pismo Vere Obrenović-Delibašić. Istraživanja u ovom radu idu u pravcu propitivanja mogućnosti koje su u njenim tekstovima prepoznatljive u rasponu od revolucionarnog entuzijazma iz romaneskne faze do rezignacije u podlozi pripovjedne proze.

Činjenica da romani Vere Obrenović-Delibašić uglavnom tematiziraju vrijeme narodnooslobodilačke borbe, početke konstituiranja odbrambenog fronta i razvoj antifašističkih ideala, u osnovi omogućava da se ovo istraživanje odvija u okvirima reprezentativnog štiva *Višnja iz Ničije zemlje* (1971), koje u simboličkoj poveznici „Ničije zemlje“ sažima raniju romanesknu građu. U svakom slučaju radi se o narativu koji je prepoznatljiv kao priča o ženi u revoluciji, njenoj borbi i preobražajima koji se odvijaju u okosnicama ratnih zbivanja i sudbonosnim danima antifašističkog otpora.

Romaneska realnost obrazovana je kao svojevrsna hronologija uspostavljanja i razvoja narodnooslobodilačkog fronta pogranične Bosne, uz jednu posebnost – da se u narativnom diskursu koji jeste linearan, u smislu održavanja jedne te iste okosnice pripovjednog zbivanja, i integriran unutar istovjetnog prostora – priča uspijeva proširiti na alteritetne tokove koji opredmećuju „kosa“ iskustva zbunjenosti, dezorijentacije, nepovjerenja i sličnih oblika diferencijacije koji donekle dokidaju linearanost sorealističke proze. Pozicija „taborenja“ na *ničijoj zemlji* ponajbolje opisuje narativizirani prostor sela Drvareva koji se usljed rata nalazi u diskontinuitetu svojih ciklusa i običaja života, usvojenih zakona i normi kolektiviteta. Činjenica da se kao protagonistkinja te priče o granici, o prostoru između svjetova i ideologija našla Višnja, supruga i majka – taj zahvat u realnost svijeta koji je živio spore i samosvojne cikluse očinskih tradicija, čini još zanimljivijim i intezivnijim.

Delibašić u romanima uspijeva jednostrane dimenzije prostornog narativa raslojiti „intimnim“, liričnijim presjecima zbivanja, pri čemu prednjače iskustva protagonistkinje Višnje, a onda i drugih junakinja ove proze poput Zorke, Radojke i dr. Kada piše o sudjelovanju žena u ratovima i revolucijama Nira Juval-Dejvis (Nira Yuval-Davis) ukazuje na različite

načine uključivanja žena u front oslobodilačke borbe. Slijedom zapažanja Valentine Moghadam, ona opservira da postoje žene koje su podstaknute na aktivno sudjelovanje u vojsci i žene koje ispunjavaju uglavnom potporne uloge, a da nisu formalno uključene u ratna dešavanja⁴. Romani Vere Obrenović-Delibašić osiguravaju i jedan i drugi vid ženske profilacije u tim kontekstima, s tim da su likovi ovih drugih žena „iz pozadine“ osebujniji. Naspram junakinja antifašističkog otpora koje su jednodimenzionalne u svojim ulogama aktivistkinja i heroína, žene poput Višnje ili Zorke su zanimljivije jer osiguravaju viđenje realnosti u aspektima različitosti i slojevitosti. Olga, Jovanka ili Vida u svojim karakterima inteligentnih, odlučnih, kreativnih žena zastupaju ideal revolucionarke koja svjesno i savjesno prihvata tekovine antifašističke borbe. S druge strane, Višnja, Zorka i Radojka ostaju u pozadini, postavljene u prostor svakodnevnice svojih uloga majki, supruga – žena što u kontinuitetu održavanja doma i prehranjivanja porodice – opredmećuju plan podrške. Međutim, Vera Obrenović-Delibašić u konstrukciji i reprezentacijiskim dimenzijama ovih junakinja nije gradila jednoobraznu reprodukciju žene „u pozadini“. Višnja ne dovodi u pitanje antifašistički ideal borbe, ali se opire nanosima novina koje negiraju njeno naslijeđe tradiranih sistema života u kojima religija i seoski običaji imaju važnu ulogu. Zorka je također simpatizerka narodnooslobodilačke borbe, ali je zaljubljena u muškarca koji surađuje s neprijateljima. U njenom liku se dimenzije ličnog i ideološkog prepliću tako da ljubav prema muškarcu sumnjivog opredjeljenja usložnjava njenu integraciju u zajednicu antifašističkih vrijednosti. Zorka na kraju gine, čime se front sudara političkog i ličnog interesa pokazuje kao neživljivi prostor. Uzme li se u obzir ovako slojevito zahvatanje u ratnu realnost žene, ne može se oteti utisku da roman karakterizacije junakinja i dimenzije njihovih uloga kreira na platformi AFŽ-a, koja je i sama bila usaglašena u stajalištu nužnosti „široke“ integracije žena idejama antifašističkog otpora.

Roman je zapravo i najuspjeliji u konstrukciji širokog i razvučenog plana Višnjine integracije u novi poredak. Predočen je, tako, njen život u svakodnevnici seoskog poslovanja, u obavezama majke, domaćice, supruge i u tom prostoru koji je autenticiran linijama naslijeđa i zakonima patrijarhata – Višnja je „svoja na svome“. Revolucionarna pitanja i ideali novog komunističkog poretka je izgobljuju, dislociraju i zbunjuju.

U te zajednice, ja baš ne vjerujem, makar što bih ti, sine, dušu i srce, bože mi prosti, dala ako ustreba! Kad mi je čitao iz neke knjižice, bilo je dosta dobrog... Ali, jope, zar da se jednako družimo

⁴ Nira Yuval-Davis, *Rod i Nacija* (Zagreb: Žensko infoteka, 2004), str. 121.

s radnicima i neradnicima?! Otimali bi se o našu muku i zaradu oni što ne rade. To ja ne mogu odobriti, ne mogu na to pristati.⁵

Revolucija je dotiče samo u onoj mjeri koliko zahvata živote njene djece i tada se „angažira“ kao majka koja najmilije ispraća u rat strepeći da njihovi životi ostanu neokrnjeni.

Otkako doznade kako je 'nepoznati čovjek u dalekom selu', po cijenu svoga i svoje porodice života krio njezinog Gojka samo zato, što je oslobodilačka borba 'komunistički i narodni zadatak', otada u njezinim očima komunisti porastoše i postadoše neka vrijednost konačno (...) Kada bi ona odlučivala, najradije bi ih uvrstila među svece, stavila bi im religiozne okvire, tako svrstani, najmanje bi potresli njezin mir, njezin svijet, njezine navike, običaje, poredak!⁶

Višnja utjelovljuje ženu patrijarhalnog religijskog svjetonazora, koja kada se nađe u graničnim situacijama bez razmišljanja demonstrira ukorijenjenost u tradicionalno usvojene zakone života. U raspolućenosti između navika prošlosti i imperativa novog vremena, Višnjin lik osigurava mogućnost dvosmjerne reprezentacije: predajući ograničenja reakcionarnih tradicija iz kojih je, slijedom revolucionarne doktrine, trebalo iščupati masu, ali čineći vidljivim i proturječja emancipirajućih revolucionarnih praksi. Naime, ta paradoksalna lociranost ujedno je i simbolički okvir ispisivanja priče o mogućnostima emancipacije koja se odvija u raskoraku između autentičnih sistema života unutar kojih se Višnja koliko-toliko osjećala udomljenom i sigurnom, donekle uživajući i slobodu odluke, i modela integracije koje donose nove prakse socijalizacije. Višnja je iz patrijarhalnih sistema dominacije samo preusmjerena u drugi vid nadzora i kontrole koju predstavlja svijet partijsko-političke indoktrinacije. Slično primjećuje i Lidija Sklevicki (Lydia Sklevicky) kada razmatra sudbinu porodice u „u procesu kulturne mijene“ te pravi razliku između stvarne porodice u kojoj su žene „slobodne – imaju pravo i dužnost – da za sebe osvoje vlastiti politički identitet“ i metaforičke porodice u kojoj „one su djeca – politički subjekti u nastajanju.“⁷

Prema podacima koji su dostupni ovom istraživanju, autorica je bila članica Plenuma AFŽ-a. Objavljivala je u ondašnjim časopisima namijenjenim ženi, što je jasna potvrda da je i sama potpomagala taj „afežeovski“ front hrabrenja žena na putu emancipacije i modernizacije⁸. Međutim, AFŽ je kao inicijalna organizacija za emancipaciju i revolucionarnu aktivizaciju žena, raspušten 1953. godine, a većina ženskih organizacija sličnog zanimanja prešla je u Savez

⁵ Vera Obrenović-Delibašić, *Višnja iz Ničije zemlje* (Cetinje: Obod, 1971), str. 248.

⁶ Ibid. str. 237.

⁷ Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi* (Zagreb: Ženska infoteka, 1996), str. 50.

⁸ Uzet ćemo za primjer stihove pjesme „Prolaze žene“ koje Delibašić objavljuje u časopisu „Nova žena“ (godina I, Sarajevo, juli 1945, broj 4, str. 25) *Ko val kada krene/klikću, prolaze ponosno i moćno/u bolji život, naše nove žene!...*, a koji su nedvojbena izjava opredijeljenosti za ženski revolucionarni front. U istom broju časopisa nailazimo na članak o Izboru glavnog odbora AFŽ-a za Bosnu i Hercegovinu, spisak članica Plenuma među kojima je i ime Vere Obrenović-Delibašić.

ženskih društva. Gašenje Antifašističkog fronta žena označilo je kraj prvotne faze postratne rekonstrukcije u kojoj je pitanje ženske ravnopravnosti bilo itekako važno. Kasnije, oblici ženskog učešća na putu izgradnje, modernizacije i industrijalizacije sve više su opisivali sistem dominacije i tradicionalni postament rodno organiziranih uloga.

Na taj fundament rodne raspodjele u kulturi zajedništva ukazuje i Nira Juval Dejvis, naglašavajući činjenicu da „rodni odnosi leže u srži kulturnih konstrukcija društvenih identiteta i kolektiviteta kao i u većini kulturnih sukoba i osporavanja“⁹. Od toga nije odstupala ni socijalistička Jugoslavija u kojoj se vodeća KPJ oslanjala na tradicionalno učvršćene hijerarhije i raspodjele, pri čemu se ona koja reproducira patrijarhalnu podjelu na privatnu i javnu sferu pokazala najdjelotvornijom za sprovođenje praksi vladanja. Rekapitulirajući ulogu i značaj ženskih organizacija u ratnom i postratnom periodu, Sklevicki primjećuje da je organizacija AFŽ krajem rata reorganizirana i „utopljena u hijerarhiju Jedinствeng narodnooslobodilačkog fronta“, čime se „iz AFŽ-a gotovo potpuno izgubila interesna dimenzija (specifični emancipatorski sadržaji) koja je postala tek neznatnim djelićem u mozaiku globalne revolucionarne promjene.“¹⁰

Naposljetku, nameće se pitanje da li je politika ženskog oslobođenja u kontekstu šire društvene političke i ekonomske stabilizacije žrtvovana kao kompromisno rješenje u smislu kreiranja općenitog, populističkog pokreta koji će biti razumljiv i prihvatljiv širim masama? Indikativna je u tom pogledu i godina izdavanja romana *Višnja iz Ničije zemlje* (1971), označavajući period stabilizacije socijalističkog društva i popuštanja negativiteta informbiroovskog vremena. Da li je Vera Obrenović-Delibašić slijedila taj velikopovijesni prostor revolucionarne izgradnje koji se čini kao „prirodni“ locus emancipacije žene, ili se roman ovakvim ishodima otimao „čitljivosti“ sorealističkog narativa? Čini se da je ovo drugo, i da je ova proza Višnji osigurala izvjesnu osebnost koja bi se prije dala objasniti povijesno-društvenim kontekstima koje reproduciraju zbirke *Zore nad mahalama* iz 1955. godine.

Iako su pedesete godine označile manje-više dovršene procese izvanjske i unutarnje stabilizacije Jugoslavije, antagonizmi su i dalje prisutni, u mjeri u kojoj društvo nastoji da se emancipira od reakcionarnih opcija prošlosti i usmjeri idealima stabilne socijalističke zajednice. Izloženost Jugoslavije pritiscima blokovske sukobljenosti narušava njenu ionako krhku ekonomsko-socijalnu strukturu, dok je napuštanje staljinističkog puta socijalističke izgradnje

⁹ Nira Yuval-Davis, *Rod i Nacija* (Zagreb: Žensko infoteka, 2004), str. 57.

¹⁰ Lydia Sklevicky, *Konji, žene, ratovi* (Zagreb: Ženska infoteka, 1996), str. 87.

donijelo izolaciju i blokadu partnerstva socijalističkih zemalja, a njenu unutrašnju politiku okrenulo centralizmu. Iskustvo političke izolacije i ekonomske blokade, Jugoslaviju je navelo na put suočenja sa negativitetima vlastite politike, što će u kasnijim godinama njenu upravljačku doktrinu usmjeriti prema reformama, u smislu dokidanja birokratizirane centralizirane vlasti i okretanja oblicima samoupravljačkog društva.

Otprilike onda kada je već zaokružen informbiroovski period, 1955. godine, Delibašić objavljuje zbirku pripovjedaka *Zore nad Mahalama*. Naspram općenitog romanesknog plana u kojem se likovi saobražavaju u slici društvene mobilizacije, u pripovijetkama se taj prostor sužava u prizoru intimnog, ličnog stradanja i gubitka. Kako su pripovijetke vješto koncipirane kao proze „čitljive“ na podlozi socrealističkog narativa, da se lako zavarati u razumijevanju pripovjedanog svijeta kao modela reprezentacije „poželjnih“ identiteta vremena. No, u životima junakinja ovih proza ne reflektira se monumentalni plan povijesne pobjede, revolucionarnog entuzijazma i prosperiteta. Naprotiv, one su nositeljice iskustva unesrećenosti, dezorijentacije i gubitka, što ovu prozu čini posebnom u kontekstima kolektivističke socrealističke književnosti, u smislu otkrivanja nesimboliziranih pozicija pojedinačnosti. Nedvojbeno je da proza Vere Obrenović-Delibašić u deskripciji diskontinuitetnih graničnih situacija koje se zalamaju u svjetove zajedništva i bliskosti, uključuje taj turbulentni kontekst političkih nedoumica i društvenih prijepora.

Kako bismo najkraće moguće apsolvirali relacije između izvanjskih prostora koje ustanovljuju režimi moći/vlasti i onih intimnih koji se grade u sistemima porodične bliskosti ili u mogućnostima lične slobode, iznijet ćemo par teza o upečatljivoj pripovijeci „**Noć nad mahalama**“. Ukratko, pripovijetka tematizira nesreću jevrejske porodice Albahari, koju u intezitetu progonjenosti, straha i golog preživljavanja reprezentira supruga i majka Dona Albahari. Dok njena starija djeca Sadik i Đusta opstaju kao ilegalci, negde na frontu, utemeljeni u idealima revolucije i odbrambenog rata, Dona se bori za opstanak zajedno sa najmlađim djetetom, sinom Haimom. Pri tome ostaje bez svega: muža Šabetaja odvođe u ropstvo, a ona biva primorana napustiti svoj dom i skrivati se na tavanu prijatelja Beglerbegovića čiji je sin Tufik također ilegalac. Na kraju, skonča svoj život u strahu da je njen sin Haim uhvaćen i ubijen. Umiranje u stanju straha i izbezumljenosti je konačan izraz stvarnosti u kojoj je Dona živjela od onog časa kada su njen život, dom, porodica i njena ljubav postali predmetom režimske kontrole, neprijateljskog progona i nasilja. Dona lebdi između prošlosti uvjerenja u mogućnost zasnivanja sreće poštenim radom, i sadašnjosti saznanja da je taj poredak sigurnosti u koji je vjerovala nestao, razbijen i razrušen u svijetu koji preduslovljava živote pojedinaca na takav

način da oni postaju krhki i ovisni o strukturama vladanja i njihovim hirovima. Intima ne postoji, ona je narušena i destabilizirana.

Stan, kuća, imanje?... Nije lako prežaliti... Raste mržnja na ustaškog povjerenika koji uđe u njihov dućan kao u svoj...A onda ... zaredaše hapšenja, progoni, odvođenja u nepoznato, beznadno... Strepnja, strah i očaj izbezumiše ljude, i mnogi pobožni prekrši božiji zakon, svojom rukom kidisa na sebe... Ljudska glava postaje jeftinija od kokošije.¹¹

Donu Albahari rat pogađa u realnosti žene koja je marljivo radila i sticala svoj posjed, s mužem gradila sigurnost i stabilnost svoje porodice. No, realnost Drugog svjetskog rata ukida procesualnost poštenog građanskog života, a Dona se zatiče usred neprijateljskog režima koji isljeđuje njenu djecu, partijske ilegalce Đustu i Sadika. Ovom pripovijetkom Delibašić je napravila izvjesni otklon od narativa tipičnog za romane u kojem je svijet ratnog vremena saobražen u prostoru opredjeljenja za front slobode i antifašizma. Ovdje je taj širi plan preusmjeren na intimni prostor preživljavanja u rubnim situacijama suočenja sa represivnim sistemima vlasti. Nemoguće je ne uočiti analogiju između ovako postavljenog poretka narativnog zbivanja koji politikama isključenja, progonstva i istrebljenja intezivira iskustvo dezorijentacije i straha, i onoga što se u jugoslovenskom posleratnom društvu pokretalo kao sistem progona i zatvaranja političkih izgređenika i neistomišljenika. O tom periodu, obilježenom sukobom s Informbiroom, historičar Branko Petranović piše kao o vremenu „protivurečnih traženja novih puteva“¹². Naime, nakon Rezolucije Informbiroa Jugoslavija je bila prepuštena sama sebi te je, trpeći izvjesne političke pritiske i ekonomsku izolaciju, morala iznaći sistem samoopstojnosti. U političkom smislu on se, nažalost, oslanjao na strukture represije, policijskog sistema i „birokratskog voluntarizma“ (Petranović). Drugim riječima, društvo se iz revolucionarno utemeljenog socijalizma preobrazilo u centralističko-etatički sistem koji u svim segmentima nadzire i kontrolira mogućnosti unutarnje ili izvanjske dezintegracije jugoslovenskog jedinstva. Konteksti te povijesne realnosti, nedvojbeno, zaživljavaju u ovoj prozi. Naime, jaz koji se otvara u sferi porodičnog života nije ništa drugo nego pounutreni, internalizirani oblik postojećih društvenih antagonizama. Dok je u prvom planu povijesti porodice Albahari istaknut put sreće i blagostanja koji su Dona i Šabetaj osiguravali poštenim radom i odricanjem, dakle društveno prihvatljivim modelima života u društvu jugoslovenskog socijalizma, narativizirani prezent je komprimiran u iskustvima majke

¹¹ Vera Obrenović-Delibašić, „Noć nad mahalom“, u *Zore nad mahalama* (Sarajevo: Svjetlost, 1955), str. 16

¹² Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 Treća knjiga Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, (Beograd: Nolit, 1988) str. 271.

Done koja reproduciraju stanje bezizlaza, straha i nemoći. Našavši se u kući Beglerbegovića, prijatelja čiji je sin Tufik također ilegalac, Dona će preživljavati između objašnjivog, prihvatljivog i smislenog puta otpora neprijatelju koju utjelovljuju njena djeca i nemogućnosti da se nađe smisao u trenutku gubitka bilo kakve opcije odupiranja zlu isključivosti.

Dona ni u jednom trenutku ne dovodi u pitanje antifašističke, revolucionarne ideale svoje djece, ali se udaljava od tog svijeta u času kada se njena realnost preobrazi u stanje progonjenje, anatemisane jedinke:

A Šabetaj? Pri njemu, Haimu i sebi, zaboravila je na Sadika i Đustu... Oni ne znaju za strah. Šabetaj ga je prebrinuo, a ja?¹³

Konteksti revolucionarne borbe su daleko od Done i sve što ona iskušava jeste intezivno stanje straha i patnje zbog mogućnosti da izgubi jedinu izvjesnost u destruktivnom i dehumaniziranom svijetu, a to je da bude i ostane Haimova majka. Naposljetku podliježe strahu, izgubivši prisebnost u noći kada u kuću Beglerbegovića nahrupe vojnici, a njoj se učini da je njen sin nastradao.

U Doninom iskustvu žene koja je izgubila dom, stradala usljed nemoći da podnese vlastitu egzistenciju progonjene, odbačene jedinke – ne može se reproducirati prospektivna dimenzija društva koje se preobražava u slobodnu i samoupravnu zajednicu. Utopija doma koja se unosi u narativiziranu realnost posredstvom legende o porodičnoj sreći koja se strpljivo zida marljivim radom i pregalačkim odricanjem – na kraju je desimbolizirana „Kako ćeš biti srećna kad su toliki ljudi i tvoji bližnji izginuli, uništeni?!“¹⁴. Kada pomisli da je izgubila i Haima, njen lik se transformira u fantazmogoričnu priliku koja lebdi, obješena za osjedjelu kosu.

Visi, tako, užasnuta žena, obješena o kovrdže svoje smeđoride kose. Lebdi između neba i zemlje, a dželatli hodaju, kloparaju, govore, preturaju, lupaju... I kad će i gdje će ga to samo pronaći.¹⁵

Dom postaje „nemjesto“ jer ne može „udomiti“ antagonizme svijeta razjedenog razlikama društvenih programa i ideologija. On se ovdje rekonstruira u vidu porodične legende o popcu koju Dona prenosi svom sinu Haimu. Na kraju, poslije svih iskušenja, usamljenoj i ustrašenoj Doni se učini da je ideal doma koji su gradili ona i Šabetaj, vjerujući u lično osiguravanu sreću, tek iluzija. Porodična legenda o popcu, a koju je Šabetaj rastumačio Doni prve bračne noći kao sreću u kući, poslužiti će kao predložak, neka vrsta narativne antiteze početno zadanoj, i

¹³ Vera Obrenović-Delibašić, „Noć nad mahalom“, u *Zore nad mahalama* (Sarajevo: Svjetlost, 1955), str. 29.

¹⁴ Ibid, str. 30.

¹⁵ Ibid, str. 31.

pogrešno prepoznatoj predstavi lične/intimne sreće i blagostanja. U Doninom iskustvu neudomljenosti i bezmjesnosti otvara se druga priča, ona antiutopijska koja se kao takva referira na negativne kontekste poslijeratnog vremena u kojem je refleks odbrane od sovjetske hegemonije rezultirao stvaranjem jugoslovenskog staljinističkog modela čistki, nadziruće birokratizirane vlasti i aparata kontrole – što vidno razara naslijeđene narodnooslobodilačke osnove zajedništva. Nije slučajnost što se u pripovijeci front otpora borbe koji zastupaju mladi (Đusta, Sadik, Tufik) ne dovodi u pitanje, već se činjenje ženskih likova i njihovo integriranje u spoljni svijet i odvija na razini podržavanja antifašističke borbe. Mjesto na kojem se počinje realizirati istina o gubitku, isključenju i porazu ličnih, unutarnjih i intimnih interesa žena, majki, očeva i drugih pojedinačnih aspiracija u kontekstima narativizirane realnosti – jeste prostor susreta ličnog i političkog.

Dozvolit ćemo sebi ovdje da takav poredak konačnog smisla i vrijednosti argumentiramo okolnostima koje su obilježile život same autorice. Naime, sin Vere Obrenović-Delibašić boravio je na Golom otoku u periodu od 1950. do 1955. godine¹⁶. Sudeći po godini objavljivanja zbirke *Zore nad mahalama* (1955), dalo bi se zaključiti da je period sinovljevog odsustva spisateljica ispunila pisanjem. Uzmemo li u obzir iskustva koja oblikuju ove priče, objedinjena u dimenzijama intimnog, ličnog stradanja junakinja narativiziranih svjetova – recimo da je pripovijetka više senzibilizirana za taj domen prešutkivane neartikulirane pozicije onih sa ruba. Mogućnosti sreće i slobode u tom i takvom svijetu je upitna, jer kako ističe Arendt (Arendt), u totalitarnim okruženjima privatni život se „zasniva na usamljenosti, na osjećanju nepripadanja svetu, jednom od najradikalniji i najbeznadnijih iskustava čovekovih“¹⁷. Svakako bi tvrdnja da je Jugoslavija bila totalitarno društvo bila pretjerana, ali je činjenica da je domen lične, intimne nesreće i nemoći koju narativiziraju ove pripovijetke ujedno i domen „suvišnosti“ takve priče u narativu sočrealizma.

Pripovijetka „Noć nad mahalom“ završava se u destabilizirajućoj dimenziji fantazmogorična Haimova stanja u kojem on u vrućici ponavlja priču „o popcu na šljivinoj grani“. U kontestu svega rečenog ta priča, sada, djeluje kao zastrašujuća spoznaja o ideologijama koje unutar blagodatnih i primamljivih projekcija sreće, blagostanja i budućnosti – zapravo kreiraju oprečnu realnost sprovođenja moći. Pitanje sreće u takvim svjetovima, jasno je, ovisi o volji sistema i okolnostima političko-povijesnih prekompozicija. Činjenica da Haim

¹⁶ Isp. <http://noviplamen.net/2013/12/25/16000-golootočana-po-spisku/> (dostupno 3.9. 2015)

¹⁷ Hana Arendt, *Izvori totalitarizma* (Beograd: Feministička izdavačka kuća 94., 1998), str. 483.

na kraju završi bez majke, prepušten volji Beglerbegovićke, prekrojava legendu o popcu u realnost društva koje nije majčinski sklono pojedinačnim htijenjima i željama već je, poput Beglerbegovićke, udaljeno, tuđe i nepovjerljivo.

Tematizirajući status majke i majčinstva u okolnostima agonalnog svijeta i pripovijetka „**Maša Bogdanova**“, slično prethodnoj, kreira ambijent neprijateljske, nepovjerljive i zaziruće izvanjske realnosti koja zadire u intimnu sferu odnosa majke i sina. Naime, Maša Bogdanova trpi prezir svoje sredine jer njen sin biva proglašen saradnikom okupatora i izdajicom svoga naroda. Majčinska krivnja preoblikuje se u osjećaj dužnosti prema zajednici i poretku koji je internalizirala:

Nije naš Branko nevaljalac! Niko njegov ni s očeve ni s majčine strane nije bio špijun ni izdajnik!
Nema od koga da mu prione nečojstvo...¹⁸

Izložena pritiscima sredine, i iznutra izjedena nepovjerenjem i sumnjama, Maša Bogdanova izriče kletvu:

Gubalo te mlijeko moje da bog da, nesine!...Što pođe stopama izdajnika, ka niko tvoj, kuku ni u osramoćeni dom!...Pljunu na krv i muke drugova svojih, nedruže! Odrodi se od roda i naroda, izrodeeeee!¹⁹

Međutim, u ironijskom obratu dešavanja Maša saznaje da njen sin Branko, ne samo da nije izdajica, već je „glavni ilegalni radnik, opasni komunista koji je uspio da razapne svoje mreže u najosjetljivijim ustanovama njemačke oružane sile“²⁰. Došaptavanja i prezrivi pogledi kojima je prije praćena Maša, sada se preoblikuju u otvoreno priznanje majci koja je rodila takvog junaka. Indikativan je taj prostor koji opisuje Mašinu sudbinu, a koji se preobražava od intimne sfere majčin nesreće i patnje u javni prostor posvećenja junaštva njenog sina, pri čemu ona biva reintegrirana u kolektiv kao majka junaka, nositeljica časti i dostojanstva roda svog. Tada dolazi priznanje sredine: „Sretna majka rađa ovakve sinove!“²¹ Dakle, priznanje zajednice Maša stiže tek kad se dokaže u dimenzijama svog simboličkog mandata majke kao nositeljice časti zajednice, no tada gubi sina. O tom svijetu podijeljenom između sfera produktivnog i reproduktivnog rada, u kojem mandati reprodukcije vrijednosti zajednice i zajedništva pripadaju ženi, Nira Juval-Dejvis govori u kontekstu „bremena predstavništva“ (Amrita Chhachhi). Ženama je, naglašava, nametnut mandat „simboličke nositeljice identiteta i časti

¹⁸ Vera Obrenović-Delibašić, „Maša Bogdanova“ u *Zore nad mahalama* (Sarajevo:Svjetlost, 1955), str. 161.

¹⁹ Ibid, str. 163.

²⁰ Ibid, str. 164.

²¹ Ibid, str. 164.

kolektiviteta“.²² Maša je ponijela to breme kada je birala između odanosti rodu i privrženosti sinu:

I to izdrža Brankova mati, ali kad dođe do trpeze , za kojom je neki dan klela jedinca, ne izdrža...
Linuše suze dugo gutane i ona se osloni na ruke prisutnih žena:

Ogriješih se, sine, o tebe! Zaplaka prvi put pred narodom.²³

Na kraju je Maša Bogdanova u potpunosti ogoljena u egzistenciji žene koja je izgubila svoje dijete, i taj se trenutak obznanjuje kao puka nesreća bez imalo simboličkog potencijala. U času kada ona pred svima glasno zaplače nestane majke heroine čija žrtva služi na čast svom rodu, prisutna je još samo unesrećene Brankova majka. Prvobitna identifikacija Maše Bogdanove odražava se u prisvojnoj odrednici njenog imena koja upućuje na izvornu vezanost za patrilinarni poredak. No kada se na kraju identificira kao Brankova majka, Maša je opredijeljena unutar svoje zasebne egzistencije Brankove majke.

Lik majke koji konstruira pripovijetka „Maša Bogdanova“ zahvaćen je antagonizmima svijeta u kojem se ideologija i privatni život prepliću na takav način da je ono intimno lično, porodično podvedeno volji sistema i države. U takvom kontekstu, intimna sfera ljubavi i brizi, koju u svom domu kreiraju Maša i njen sin (ili bilo koja druga majka i njen sin) preobraća se u mjesto demonstracije nesreće takvog svijeta. Neosporno je jugoslovenski socijalizam kročio istim putanjama patrilinarnog socijalizacije, nastojeći da jedinstvo i konzistentnost zajednice osigura u okvirima reprodukcije već postojećih sfera muških i ženskih uloga u domenu zajednice i zajedništva. Uključenje žena u te kontekste postajalo je važnim pitanjem sveopće društvene integracije, budući da se posredstvom te ženske „pregalačke“ djelatnosti na društvenom planu i odvija socijalizacija narodnooslobodilačkih i kasnije socijalističkih načela. Žena pri tome upravlja dimenzijom reprodukcije vrijednosti zajednice i zajedništva. Slično primjećuje i Dejvis kada naglašava da je jedan od čestih pokazatelja uspješnih hegemonih projekata u tome „koliko su uspjeli 'odomaćiti' svoje društvene i kulturne poglede“²⁴. Majka Maša je u svojoj nesreći ponajbolje predočila ono što je vjerovatno i sama autorica iskusila nakon što je njen sin otjeran na Goli otok. Ideologija je nahrupila u sveti prostor porodične intime, voljna da kreira sve sfere života.

²² Nira Yuval-Davis, *Rod i Nacija* (Zagreb: Žensko infoteka, 2004), str. 64.

²³ Vera Obrenović- Delibašić, „Maša Bogdanova“, u *Zore nad mahalama* (Sarajevo: Svjetlost, 1955), str. 165.

²⁴ Nira Yuval- Davis, *Rod i Nacija* (Zagreb: Žensko infoteka, 2004), str. 63.

Delibašić je narativizirala ondašnje društvene antagonizme kada je pozitivni tempo revolucionarne izgradnje i entuzijazam društvene obnove ustuknuo pred režimom uspostavljanja partijske strukture, čvrstih obrazaca zajedništva. Dom Maše Bogdanove postaje mjesto poraza kada se svijet viših društvenih aspiracija – dužnosti reproduciranja časti i dostojanstva zajednice, prelomi preko ličnog svijeta ljubavi i brižnosti. U tom procijepu nestalo je harmonije i ravnoteže, entuzijazma i sl. Maša je opravdala identitet Bogdanove kćeri, ali je ostala unesrećena u identitetu Brankove majke. Praznina u ime kojeg je Maša Bogdanova izrekla kletvu – nije dostatna da bi joj pružila utjehu. O toj praznini sa kojom ostaje svaki pojedinca piše Vera Obrenović-Delibašić.

Vratimo li se na kraju, zaključujući, junakinji Višnji iz „Ničije zemlje“, ostaje nam još samo da konstatujemo da konteksti interpretiranih pripovjedaka „prizivaju“ i ovaj romaneskni lik. U karakteru osebujne romaneskne junakinje predočene su slabosti emancipirajućih narativa koji su, uz sve uložene potencijale i dosegnute razine uspješne socijalizacije žena, ipak bili krucijalno određeni čvrstim hijerarhiziranim strukturama dominantnog sistema Partije. Dok je roman objavljen 1948. nosio naslov *Kroz Ničiju zemlju*, ovaj objavljen dvadesetak godina kasnije donosi priču o Višnji iz „Ničije zemlje“. U svemu tome posebno je indikativan prijedlog „iz“ koji ukazuje na činjenicu da je taj prostor „Ničije zemlje“ mjesto u kojem Višnja tabori. Pođemo li od one kvalifikacije „ničije zemlje“ koju donosi Pjero Zanini (Piero Zanini), nazivajući je mjestom gdje obitavaju oni koji traže sklonište – tada bi se moglo pretpostaviti da je Višnjina ničija zemlja prostor življenja koji je ona satvorila u beznađu vremena. Prisile koje dolaze u vidu političkih naloga, izgobile su Višnju u taj međusvijet Ničije zemlje. Međutim, Piero Zanini „ničiju zemlju“ tumači i kao mjesto „gdje vlada dezorijentacija i razočarenje, gdje se sukobljavamo sami sa sobom“²⁵, što se također da povezati sa Višnjinim iskustvima. Ona je stalno izložena pritiscima prihvatanja ideologija novog života, koliko je raspolučena unutrašnjim sukobima majke koja svim srcem želi pristati uz svoju djecu, dok je ona opet, njoj nerazumljivim načelima Revolucije ponajčešće i „guraju“ u nesiguran prostor zebnje i straha. Na jednoj strani je ideologija koja tumači i legitimira svjetove smisla i važnosti, a na drugoj pragmatični kontekst ljudskog života u potrebi osiguravanja opstanka i prehranjivanja porodice. Privatni svijet je natkodiran i preglasan interesima javne sfere života i sistema koji protežira kolektivitet i interes zajednice. Indikativna je u tom smislu završnica romana, čudna i nedorečena, ali opet efektna. Naime, Višnja je optužena da je krila vunu i time iznevjerila zajednicu, te se opravdava mužu i drugima, tako što je tvrdila da je vunu nalazila po

²⁵ Pjero Zanini, *Značenja granice* (Beograd: Clio, 2002), str.108.

starim austrougarskim šančevima i sakupljala. Na kraju, Višnja je poput djeteta uhvaćena kako vadi vunu iz kese i vraća po šipražju, dok njen muž Radovan to posmatra shvatajući da je svoju ženu uhvatio „na djelu“. Bio to pokušaj opravdanja ili čin kajanja, neupitno je da je do Višnje konačno doprla svijest o „komuni“ kao mjestu kreiranja života, i da je vraćanjem vune željela potvrditi taj prostor integracije. Koliko će zajednica imati razumijevanje za takve poput Višnje, postaje jasno prema reakciji njenog muža Radovana koji, sudeći prema opisanoj ljutnji, neće biti pomirljiv. Ostavivši u završnici romana taj nedorečeni prizor Vera Obrenović-Delibašić je, čini se, napravila jedan sceničan komentar revolucionirajućih konteksta socijalističkog društva u kojima je emancipacija žene, pojedinca, čovjeka, bilo koga, zapadala u procijep sistema koji je gradio ideju slobode i samoupravljanja, uveliko se oslanjajući na tradirane hijerarhije. Višnja kao lik „Ničije zemlje“ reproducira promašaje i nesklade modela emancipacije u koje je žena poput nje trebala da se uklopi, dok u svom malom prostoru svakodnevnice, prebrojava poput djeteta svoje grijehe u strahu od kazne, u neprilici zbog podsmijeha i sl. Stoga je, čini se, ovdje na kraju romana i ostavljena ta situacija „konfliktnosti“ Višnjine emancipacije koja potvrđuje neodrživost njene pozicije balansiranja između dva svijeta. Pitanje je, navodi li ovakva završnica na pomisao da se poželjnim mandatima društvenog angažmana žena zapravo izmješta iz jednog domena determinacije, koju predstavlja njena patrijarhalna subordinacija, u drugu koja označava njenu marginalizaciju sistemima političke i partijske hijerarhije. Fokalizirana kroz ljutnju i razočarenje rasrdnog muža, partijskog funkcionera, Višnja se konačno prikazuje u neuspješnosti integracije javnom, općeprihvatljivom diskursu komunističkog društva. Nesumnjivo da je dimenzija diskontinuitetnih stanja rezignacije, razočarenja, neintegriteta koja se usađuje u subjekte ove proze odudarala od entuzijastičke linije socijalističko-revolucionarne faze jugoslovenske društveno-kulturne izgradnje pa bismo u tome našli jedan od razloga marginalizacije ovog opusa. Za ovo čitanje ostaje značajna činjenica da smo tragajući za odrazima emancipirajuće revolucionarne prakse u prozi Vere Obrenović-Delibašić otkrili da je u vrijeme informbiroovskih proturječja socijalističkog društva postojao diskurs koji je u neposrednosti tog vremena narativizirao iskustva paradoksalnog susreta sistema moći i ideologija jednakosti i slobode, i u toj artikulaciji rubnog, skrajnutog glasa razlike nalazimo emancipirajući potencijal ove priče.

Literatura

- Delibašić-Obrenović, Vera. *Zore nad mahalama*. Sarajevo:Svjetlost, 1955.
Delibašić-Obrenović, Vera. *Višnja iz Ničije zemlje*. Cetinje:Obod, 1971.
Arent, Hana. *Izvori totalitarizma*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94., 1998.
Yuval- Davis, Nira. *Rod i Nacija*. Zagreb: Žensko infoteka, 2004.
Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 Treća knjiga Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*. Beograd: Nolit, 1988.
Sklevicky, Lydia. *Konji, žene, ratovi*. Zagreb: Ženska infoteka, 1996
Vahtel, Endru Baruh., *Stvaranje nacije, razaranje nacije*. Beograd: Stubovi kulture, 2001.
Zanini, Pjero. *Značenje granice*. Beograd: Clio, 2002.

UDC

821.163.4.09-3 Обреновић-Делибашић В.
821.163.4:316.75

Mevlida ĐUVIĆ

Original Scientific Article

Faculty of Philosophy

University of Tuzla

The Prose of Vera Obradović-Delibašić (Narrative of Revolution: the Birthplaces of Women's Emancipation?)

This paper deals with the opus of the relatively unexplored writer Vera Obrenović-Delibašić (1906), who participated in the Bosnian Herzegovinian literary life between two world wars by writing mostly poetry and short stories. After the war, she published novels which were focused on people's uprising and antifascist fight (*Kroz Ničiju Zemlju* in 1948 and 1959, *Višnja iz Ničije Zemlje* in 1971), as well as short stories (*Zore nad mahalama* in 1955). It is precisely this prose and the narrative of revolution and the revolutionary times that this paper will focus on, with the aim of exploring the story of the national liberation struggle through the issue of the emancipatory potential of her stories and the (r) evolutions they represent. The symbolic discourse of reality of a time, an ideology, a culture, society and history is questioned in the paper. The question that is being asked is: Does this prose set in motion, by narrating a revolution, possible scenarios of emancipation of the individual from the patrilinear community which, in its antifascist aims, revolutionises its ways of life? And if so, what models of freedom, truth or justice does it offer when it comes to women's position in that world? Is there such a representation to be found at all in this prose? In other words: How are models of gender, home, homeland, and freedom represented in the prose of Vera Obrenović-Delibašić when a woman's name stands next to these formulas of meaning?

Keywords: revolution, emancipation, gender, home, identity

